

JAKABFFY TAMÁS

SMINKELÉS VÉSŐVEL, AVAGY MI LETT VOLNA, HA A JÖVŐ MÉGSEM ÍGY FOG JÖNNI

■ A századunk első felébe vetített fiktív interjúk megírásakor páratlan élvezettel ajándékozhatta meg Láng Zsolt magamagát, még akkor is, ha tisztában volt – már hogya lett volna! – ennek iszonyú kockázataival. Gondolom, egyszer-más-szor delejes borzongás tölthette el, hiperbolizálván mai fennforgó ismerőseinek szellemi arcát (profilját – mondhatnók netfertőzve), irodalmi befutottakét és üdvöskékét; kedvére beskatulyázhatta egy imaginárius kultúrtörténetbe, amit s akiket, ugyancsak vizionált folyamatok sodrában, maradandókként pécézett ki. Életpályákat kreált, mások esetében megengedte magának a teljes elhallgatást, pár oldalon kanonizálást és kanalizálást – értsd: elsüllyesztést – „eszközölt” játszi lezserséggel.

Irodai nyomtatóalkalmatossággal sokszorosított, nyomdailag fedőlapozott és kötött, mutatós, számozott – hiszen csupán száz példányban készített –, magánkiadású könyvecske *A jövő emberei*. De azért (biztos, ami biztos) nemzetközi szabványkódszámmal van ellátva, hiszen örökkévalóság is van a világon. Hogy (*vulgo*) miként szökkent szárba a Bookarttal fenntartott jó viszony (értsd: mit és mikor ígért az egyébként kiadói tanácsstag Láng, mit kapott ehelyett Hajdú Áron kiadóigazgató, ki mit gondol a Székelyföldről és milyen politikai konstellációkban érdemes úgy lát(tat)ni a jövőt, ahogy épp), az legfeljebb tejszínhabként

szolgálhat ahhoz az élvezkedéshez – immár az olvasó oldalán –, amellyel a tizenegy kváziinterjú elfogyasztása jár. Persze azt is el tudom képzelni, hogy a kimaradtak közül többeket – már azokat, akik Láng Zsolt erdélyi irodalomtörténetében nem jutnak jelentősebb szerephez – inkább a sikítófrász hat át, de hát a prognózisok már csak ilyenek, kivált ha merő játékból esnek – igaz, nem „tétlenül”, sőt nagyon is tétellel.

De tényleg: mi a tette efféle jövőembereket *megcsinálni*?! A felszínen ugyanis leginkább az látszik, hogy Láng – vagyis az általa konstituált kérdező – többé vagy kevésbé világló aurákat rajzol a kiválasztottak köré (rögtön a kiválasztás tényével!), hiúságokat, allűröket, különckéségeket nevez meg szerető megbocsátással, a kérdezőben olykor naivat és jól informált stréberkét is egybegyúrva piszkál ki a kérdezettből óvatlanul árulkodó reakciókat. S mi van a felszín alatt? Hogy a jövő embereinek hol élhető, hol meg elviselhetetlenül szűkös a szellemi léttér Erdélyben; hogy nem elképzelhetetlen a köldöknézés, minden nagyvonalúságtól ment újtranszszilvanizmus tarolása; hogy az elit-migráció nem is olyan nyomasztó, hiszen a két- vagy többletlakosság közönséges és semleges életvalósággá válik; hogy a középszer dominanciája maga alá teperi az értelmiséget, ennek dacára elképzelhető a kulturális párbeszéd, igaz, beszűkült mezőben. Az van a felszín alatt továbbá,

Erre nézve egy 2061-es keletű beszélgetésben Szabó Róbert Csaba szájába adja Láng az alkalmasint legdehonesztálabb (?) választ: „Ott meg mindegyik város falu maradt, még Udvarhely is, ahol volt színház és filharmónia is, sőt mozgásszínház is működött, pénz is volt, hála a vállalkozóknak, a szénégetőknek és a fakitermelőknek, no meg a turizmusnak. De hát olyasmi ez, mint az orosz foci. Nézze meg, odavihetik a nagy angol edzőket, a legnagyobb angol focistákat vagy brazilokat, argentinokat, bárkiket, a foci orosz foci marad, az orosz foci szelleme uralja a játékot. A székely városokban egy falu szelleme lakik, és még az új negyedeiben sem tud ettől a szellemtől szabadulni.” (E „Kovács Ábel Junior” által kezdeményezett beszélgetés a legkésőbbi a könyvben, azonos évben jegyzi a Balázs Imre József-interjúval.)

hogy fölösleges dolog nyomasztó értékítéletekkel megpakolni a jövővízióinkat, mert a levésünk kulturális értelmezhetőségéhez (ez is egyféle létszükséglet!) továbbra is adatnak eszközök, például és elsőként maga a nyelv, a mondatok, amelyek – bármilyen valóságtól elrugaszkodottnak tűnik is – léttételező erőt képviselnek. Ahogy azt a százéves (mindent túlélő?) Markó Béla ennunciálja a 2051-ben jegyzett beszélgetésben.

De ha már Markónál tartunk: talán a vele folytatott „Szabó Viktor Máriusz”-interjú árulkodik leginkább arról a kultúrpolitikai diagnózisról, amely nem hordhatja más, mint Láng névbélyegzőjét. Hogy a 2010-es éveket a „retrográd gicc” túltermelése, a hőmpolygó „provinciális dagonya” jellemzi leginkább – ez jószerevével csupán ártalmatlanul általános jellemzés a következő kérdés (be bűjtatott vélekedés)hez képest: „SZVM: [...] Miért nem számoltak le a feudális magyar szokásokkal, a romantikus nemzetfelfogással, a dzsentroid kultúraellenességgel? Az Ön idejében [ti. a Markóéban] az iskolákban, a magyar iskolákban is a hátsó bejáraton közlekedtek a diákok, és a diákönkormányzatoknak tanárok voltak a vezetői. Másfelől meg a nyári táborokban harci indulókat, sőt revizionista magyar dalokat zengtek a gyermekek. Nem kellett volna ezen változtatni?” De ne csüggedjünk! Láng szerint a fenti borzalmak tevékeny (amúgy „még csak” a tízes évek derekán vagyunk!) A százéves Markó ugyanis így válaszol arra a kérdésre, miért nem hatott oda, amikor tehetette, hogy a művészeteket és a kultúrát általában kiemeljék a provincializmusból: „Ha én lettem volna a felemelkedés kerékkötője, akkor utánam nem önti el a kultúrát az, ami előntötte. Rovásírás-oktatás az iskolákban, magyar–sumér szak a Sapientia Egyetemen, Wass Albert szavalóversenyek az iskolákban, Árpád sólymai az óvodákban, Megéneklünk Pannónia a Kárpát-medencében.” De! „Természetesen az igazsághoz tartozik, ha maradok [ti. „funkcióban”], akkor sem biztos, hogy mindez elkerülhető lett volna. A kultúrpolitikát a korszellem irányítja.”

Ez utóbbi öt szó pedig, sajnos, kínzó igazságot hirdet ki.

Nem véletlenül került első bekezdésembe a *hiperbola*, egy retorikai-stilisztika

kai alakzatra utaló szakkifejezés, amely alapvetően (romantikus) túlzást jelent. Igaz, nem elsődleges jelentésében használom – s egy szálát se „romantikusul”. De végső soron úgy működnek ezek a jövőbe projektált beszélgetések, mint ahogyan az élet sűrűjében megérett, java-korabeli ember szemléli ifjonti fényképét, s ezek után tükörbe nézvéen megállapítja, mennyivel markánsabbak mai vonásai, erőteljesebbek, fokozottabbak egyéniségének, kifejezéseinek, érzelmeinek arcgömbéi. Láng is ennek jegyében hiperbolizál: a jövőbe vetített kérdés-feleletek olykor erősre markírozott személyiségjegyeket mutatnak; de nem tekinthetünk el tőle, hogy ezek a lendületes vonalak végső soron egy-egy *mai* arca mutatnak vissza, mégpedig szinte ujjal, vagyis a jómodor normái szerint illetlenül. Ám ezen az áron nem bárdolatlanúság (még ha kockázatos is) kimondani *merni*. Egyszerűbben: ami mondjuk Demény Péterből 2048-ra, Selyem Zsuzsából 2055-re, Márton Evelinből 2058-ra vagy Balázs Imre Józsefből 2061-re lesz, az a *mostaniból* alakul – formálódik vagy deformálódik – *azzá*. Ekként nem nagyon értem, miért merülhetett fel egyáltalán annak az ötlete, hogy *A jövő emberei* parodiakötet lenne (mert effélét is mondtak már, sőt az *Így írtok* ti-rokoníthatóságra is rákérdeztek). Ez a hiperbolizálás ugyanis a legkevésbé sem karikatúrisztikus, hiszen Láng játékának „humora” valójában sokkal áttételesebb, amennyiben a maga fantáziájára és a maga által kiméricskelt időre – azaz nem „szinkrón” ceruzájára, hanem az elkerülhetetlen, „diakrón” változásokra – bízza a vonások megkeményítését.

Ugyanakkor ezek az alakok – értsük akár irodalmiasan, akár utcai pejorációval –, amikor megengedik maguknak a nagyotmondásokat (mert ugyebár megvan hozzá a koruk, tapasztalatuk, elismertségük stb.), voltaképpen mégiscsak Láng Zsoltot nyilatkoztatják ki. És időnként olyan szentenciák formájában, amelyek összemosó elvonatkoztatásuk tömörsége okán az „esszéitéletek” sznobériáját is eszünkbe juttatják. Az utolsó könyvoldalon például – márpedig az utolsó oldalat, úgy tanultam az elemiben, komolyan kell venni – Zsigmond Andrea szájába a következő van adva: „Tudja, mire tanít minket az anyag? Hogy a világ alap-

szerkezete a dráma. A rezgő korpuszskulák közötti kölcsönhatás. Nincs benne semmi történetiség, pláne linearitás. *A jövő mint olyan nem létezik.* Egyetlen drámai jelen van.” (kiemelések Láng Zsolttól, illetve a kérdező „Kelemen Attila Róberttől”). Hát ez, illetve ilyen az a bölcsesség, amely nehezen szervesül bele *majd (!) másvalaki (!)* világképébe. Ha komolyan vesszük – csak Lángból lehet. Ha Zsigmond Andrea veszi komolyan *ma*, ugyan mit fog gondolni róla *2050-ben*? Ha meg egyáltalán nem vesszük komolyan, akkor ez a szöveg merőben (k)írályi ujjgyakorlat.

Egyáltalán nem állítanám, hogy szerénytelen gesztus volna Láng részéről eként megírni magát. Ez minden író szíve joga. Az, hogy a maga szórakoztató misztifikációjával jól elvan, az kétségtelen. De a legkevésbé sem tolakodó! A maga halálát minimum három változatban képzelel el (mért ne tehetné?), a dátumok nem vágnak egybe. Szereti „harmadik személyel” bemutatgatni magát, ez a Dániel fiával folytatott 2050-es beszélgetésből látszik leginkább (kérdezett „Máig Maja Veronika”); itt persze mindannyian zavarba jöhetünk kissé a többszörös áttételek miatt.

A kritikusok persze fel fogják majd tenni a kérdést: merre vezethet az a csapás, amelyen Láng Zsolt megtett egy útszakaszt. És persze ugyancsak a kritikusok fognak válaszolni a kérdésre, mert más nemigen illetékes az ügyben. Mi maradjunk meg „csupán” annál az örömnél, hogy ismét egy értelmes játék került a kezünk közé. Jó okunk lehet feltételezni, hogy Láng is gyakran átadta magát a ludikus sodrásnak, meg nyilván az időtengely, az idősíkok és -tartományok bonyodalmaival is boldogan elmatatott. Ha nem így volna, bizonyára nem olvasnánk a 8. oldalon egy ismeretlenül is ismerős mottót.

Az úgy fog történni, hogy Balázs Imre József 2031-ben megírja *A Romániai Magyar Irodalom Történetét*, ebben merész kijelentést fog majd tenni, azt tudniillik, hogy a század második évtizedének derekától az erdélyi irodalom csillaga meredeken felível, olyasmi történik, „mint amikor a csillagközi porból létrejönnek a csillagrendszerek. Gravitáció, forgás, mozgás, sugárzás, robbanások és összeforrások. [...] Ez az erdélyi irodalom virágkora, az az időpont, amikor az erdélyi

irodalom megjelent a világirodalom égboltján.” *Lángoló* mondatok ezek egy irodalomtörténész szájából. Csakhogy Balázs Imre József 2031-es szintézise hatalmas viharokat fog kavarni, a kolozsvári egyetem udvarán nyilvános könyvvetést rendeznek majd, s az irodalomtörténet után tíz évvel a szerző közreadja *A zátony* című munkáját, amelyben deklarálja az erdélyi irodalom összeomlását és masszív eléréktelenedését. És íme, ihol a sokat sejtető alcím, *A zátony* alcíme, amely, mert épp egy hasonló tanulságú könyvet lapozunk, kilógó lólábra emlékeztet:

„A jelenünk nem múltja annak a jövőnek, amit elképzelünk.”

* * *

Az erdélyi és magyar kultúra kronológiája Láng Zsolt szerint (2010-től a 2060-as évekig)

A kronológia természetesen csak olyan adatokat tartalmaz, amelyek *A jövő embelei* című kötetből időrendbe állíthatók.

2010-es évek első fele

Erdély irodalmi/kulturális „szupremáciája” Magyarországgal szemben.

2010-es évek

Megjelenik Markó Béla szonettkönyvének olasz fordítása. * Kiderül, hogy az erdélyiek magyar állampolgársághoz juttatása a magyarországi munkaerő-politika manipulációja. A közhangulatot leginkább az jellemzi, hogy „Erdélyből el kell menni”. * Az értelmiség ellehetetlenítése Erdélyben. „Szellemélvezeti luxusadó” kivetése az irodalmi alkotásokra. * Láng Zsolt és Márton Evelin megírják az ún. „tekerőkönyveket”. A hangos útikönyvek ötletét később a telefonszolgáltatók is átveszik. * Az erdélyi magyar oktatásban addig ismeretlen fórumok, jelenségek, tevékenységi formák: iskolai rovásírás-oktatás, magyar–sumér szak az egyetemen, Wass Albert iskolai szavalóversenyek, „Árpád sólymai” szervezet az óvodákban, „Megéneklünk, Pannónia” fesztiválok Kárpát-medence-szerte.

2012

Megjelenik Ungvári Zrínyi Imre *Vita-irat* c. könyve, Markó Béla politikai mű-

ködésének kritikája. * Megalakul a Látó Olvasóköre.

2015

Új könyvek: Mihálycsa Erika: *Levélváltás*, Vida Gábor: *Királylesen*, Visky Zsolt: *Molekula*, Ursula Flamme: *Verszene*, Molnár Vilmos: *Kirgiztánc*, Selyem Zsuzsa: *Anyakönyv*, Mihály Emőke: *Hamujelel*, Márton Evelin: *Felhőjáték*, Salat Levente: *Topázzápor*, Csutak Gabriella és Zoltán: *Párhuzamos szamoskönyv*, Jánk Károly: [?] (dráma), Bogdán László: *Katalin-nap* (eposz).

2010-es évek második fele

(Tökés László Magyarország államelnöke)

2016

Új könyvek: Szilágyi István: *Vérvirág* (regény), Kovács András Ferenc: *Caffè d'or*, Demény Péter: *Próbababa* (regény), Egyed Péter: *Japánósz*, Szabó Róbert Csaba: *Bogáncsszív*.

2019

A nagy erdélyi árvíz – Kolozsvár víz alá kerül (ez az esemény a tárgya Salat Levente *Türkizzápor* c. könyvének).

2020-as évek eleje

Szinte teljesen felszámolják az iskolákat. * A kolozsvári Korunk Akadémia megalapítása.

2020-as évek

írók/értelmiségiek bebörtönzése hivatalosuk, értelmiségi életvitelük miatt (pl. Demény Péter, Szabó Róbert Csaba). * Hatházi András színművész eltűnik. * Kelemen Attila Ármint átképző lágerbe deportálják. Ott megalapítja a légerrádiót, amely később országos sugárzást is kap. * Láng Zsolt egy Indiai-óceánban levő szigetet vásárol. * Visky András visszatér a költészethez. * Kovács András Ferenc drámaírói munkásságáért irodalmi Nobel-díjat kap. * Kovács András Ferenc *Bálványos* c. színművét egy időben hét európai színház játssza.

2020-as évek közepe

Zsigmond Andrea tíz évre külföldi katedrát vállal.

2026

A nagy genetikai katasztrófa. * Megjelenik Demény Péter *A hal utasa* c. regénye.

2028

Kovács András Ferenc átmenetileg Firenzeben telepedik le. * Markó Béla Giorgio Bonaventura felkérésére Rómában vállal katedrát. (Olaszország ekkor újabb virágkorát éli: a Berlusconi-féle korrupciós időszak, majd az anarchia korszaka után a harmincas években újra prosperálás, kulturális pezsdülés következik be.) * Megjelenik Demény Péter vitairata, amely döntő hatással van a választásokra, s így – áttételesen – hozzájárul egy későbbi puccs előkészítéséhez. * Ez évtől Visky András többnyire az Egyesült Államokban dolgozik.

2029

Markó Béla visszautasítja az Európai Főtanácsban való tagságot és közreműködést.

2029–2030

Kovács András Ferenc a murashuki költészet meghonosításával foglalkozik, 33 vers (plusz 9 „a hagyaték számára”).

2030-as évek

Markó Béla kibernetikával foglalkozik. * Hajdú Farkas-Zoltán hazatelepedik Németországból, megalapítja a Székelyföld Átírása iskolát. * Tompa Gábort megválasztják az Európai Filmakadémia elnökének, a kolozsvári színház igazgatója Visky András lesz. * Visky később lemond az igazgatói funkcióról, és Bogdán K. Tamásnak adja át helyét.

2031

Megjelenik Balázs Imre József színtézise: *A Romániai Magyar Irodalom Története*. A könyv később nagy polémiákat kelt, sőt diákok a kolozsvári egyetem udvarán nyilvánosan elégetik az irodalomtörténet-könyv néhány példányát.

2033

Homoródalmáson meghal Láng Zsolt, fejbe hajítják egy kővel (más helyen: az ötvenes években halálra gázolja egy részeg teherautósofőr, ismét más verzió szerint a H6N6 vírus végez vele). * Már-

ton Evelin elkészíti az olaszországi „tekerőkönnyvet”.

2038

Angol támogatással létrejön a (kísérleti) „D8-as egyetem”.

2040-es évek első fele

Megkezdí működését a később megszűnő Kommandó Színkritikusi Társaság.

2040-es évek második fele

Megjelenik Horváth Előd Benjámin *Miért ír ön?* c. könyve (ebben az időben Borboly Csaba az RMDSZ elnöke).

2041

Megjelenik Balázs Imre József *A zátony* c. irodalomtörténeti kötete, amely valamelyest revideálja *A Romániai Magyar Irodalom Története* néhány tézisét.

2041 után

Markó Béla ismét szerepet vállal a politikában.

2048

Demény Péter három darabjának bemutatója a kolozsvári Magyar Színházban. * Demény Péter egy darabjának bemutatója románul Bukarestben (rendező: Oti Bănulescu).

2050

Zsigmond Andrea megkapja a színikritikusok díját (laudál Varga Anikó).

2050-es évek eleje

Balázs Imre József megalapítja a maroslónyai öregotthont írók számára.

2050-es évek első fele

Mihálycsa Erikát megválasztják a Joyce-társaság egyik alelnökévé. Megjelenik az *Ulysses* roma fordítása.

2055

Mihálycsa Erika szerkesztésében megjelenik James Joyce és magyar szerelme, Anna levelezése.

2055–2056

Selyem Zsuzsa kommentárokat ír Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című munkájának harmadik kiadásához (1859).

2050-es évek második fele

Máté Kincső kezdeményezésére Marosvásárhelyen begyűjtik, álcázzák vagy átalakítják a legsikerületlenebb szobrokat. A Színház téren felavatják Kovács András Ferenc szobrát, a Panov teret Kovács András Ferenc térnek nevezik át, a 4-es iskola Vida Gábor nevét kapja.

2058

Láng Zsolt születésének centenáriuma. A rendezvényekre többek között Márton Evelin is hazajön Erdélybe (M. E. egyedül él egy szigeten: Roccán).

2059

A Kalligramnál megjelenik Márton Evelin önéletrajza, amelyet a Minerva korábban megvásárolt, de nem jelentetett meg.

2060-as évek eleje

Balázs Imre József létrehozza a Kántor Lajos Irodalmi Múzeumot a Minerva Kiadó és a Tibori Szabó Zoltán Alapítvány közreműködésével.

2061

Balázs Imre József feldolgozza Selyem Zsuzsa hagyatékát. * Megjelenik Szabó Róbert Csaba (Látó-főszerkesztő) önéletrajzi regényének (*Miért sikolt a hal*) II. kötete.

2061 után

Balázs Imre József hozzáfog a maroslónyai „írók öregotthona” bővítéséhez.

Pontosan nem datált művek a 21. század első feléből:

– Demény Péter portrékönyve Kézdi Imoláról

– Demény Péter: *A párna íze* (színiész-nőkről)

– Demény Péter: *Párbeszéd a szerezletről*

– Kovács Aldrovándi Lehel: *Átfordulás* (próza)

– Kovács András Ferenc és Tompa Gábor „kétbalkezesei” (ennek nyomán Tompa egy kártérítési per miatt végleg az Egyesült Államokba távozik) (2030 után)

– Láng Zsolt: *Világnézetünk hajója*

– Márton Evelin: *Dalmata* („paródia”, a negyvenes években)

– Márton Evelin: *Perkő*

– Mihály Emőke: *Gólzápor* (2061 előtt; film készült belőle)

– Parászka Boróka: *Antiszínészek* (többen Demény *A párna íze* ellenkönyvének tekintik)

– Sütő Fanni: *Miranda levelei* (próza)

– Visky András: *Kié Erdély?* (színmű)

– Visky András: *Landart* (2038 előtt)

– Zsigmond Andrea monográfiája György Attiláról

– „arisztokrata nőregények” Veréb Mikolt, Tisza Kata, Apor Hajnalka, Teleki Panna tollából

A POLITIKA NEMZETHEZ VALÓ VISZONYA MAGYARORSZÁGON AZ UTÓBBI MÁSFÉL ÉVSZÁZADBAN

Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció.*

*A politika szerepe az identitások formálásában
Magyarországon 1867–2006*

Egy aktuális könyvről

■ A politikai szocializáció témakörében a kelet-közép-európai térségre vonatkozó, annak társadalomtörténeti, politikatörténeti sajátosságából kiinduló átfogó munka alig jelent meg a rendszerváltás óta. Pedig a nemzetközi szakirodalom bővelkedik a posztzocialista társadalmakra csak részben alkalmazható megközelítésekben. Ezért is hiánypótló Szabó Ildikó könyve, amely *Nemzet és szocializáció* címmel jelent meg a L'Harmattan Kiadó Posztmodern politológiák elnevezésű sorozatában.

A könyvről megjelent recenziók, szerzőik, megjelenési helyük, tartalmuk arról tanúskodnak, hogy a téma kutatói, egyetemi oktatók, akadémiai szereplők szintén megkerülhetetlenek, alapkönyvnek, gondolatébresztőnek, útbaigazítónak tartják a művet, a szerző számos érdemét emelik ki. Ezek közül a legfontosabbnak az új és egyben a magyarországi viszonyokhoz igazított koncepciók és terminusok bevezetését, a másfél évszázados történeti kontextusba helyezést és az interdiszciplináris megközelítést tartom.

Jelen írás célja, hogy ezt a munkát az erdélyi magyar potenciális olvasóközönség figyelmébe ajánlja. Az „olvasóközönség” többes számban való használatát

az indokolja, hogy a recenzens véleménye szerint a könyv – amely Magyarország 1867–2006 közötti társadalom- és politikatörténetében tekinti át a politika identitásra gyakorolt hatását – érdeklődésre tarthat számot egyrészt a témával foglalkozó kutatók, oktatók, diákok részéről – akik számára a nyugati szakirodalom kevés e térségre adaptálható elméleti megközelítést kínál –, másrészt határon túl élő magyarként mindazok haszonnal forgathatják e könyvet, akik érdeklődnek a közélet iránt, akik szeretnék kontextusában, történetiségében megérteni az egyes periódusok nemzetpolitikáját, domináns nemzetdiskurzusát.

A könyv alcíme – *A politika szerepe az identitások formálásában Magyarországon 1867–2006* – mind térben, mind időben, nem kevésbé tematikai szempontból egyaránt segíti az olvasót az eligazodásban.

A könyv szerkezete tagolt, világos. Az olvasó három nagyobb fejezet során ismerkedhet meg az alcímben jelzett témákkal: az első fejezet a nemzeti tematikával foglalkozik, ezen belül a politikai szocializáció és az alaptermatikák képezik a főbb pilléreket. A második, legterjedelmesebb fejezet a nemzeti tematika és a

politika viszonyát tárgyalja négy politikai korszakban: 1945 előtt, a pártállami időszakban, a rendszerváltás után, valamint 1998 és 2006 között. Ez utóbbi korszakban elsősorban a Fidesz által felkarolt nemzeti tematikával foglalkozik. Végül a szerző a harmadik fejezetet a nemzeti tematika és a politikai szocializáció közötti kapcsolatnak, az identitások formálódásának szenteli. Az egyes politikai korszakoknak megfelelően a politikai szocializáció három modelljét különbözteti meg: a konfliktustagadó, a konfliktuskerülő, illetve a fragmentált modellt (18.). Az egyes fejezeteket követően összegző részek segítenek az olvasottak rendszerezésében.

A könyv egyik érdeme, hogy az utóbbi évtizedek empirikus kutatásainak eredményeivel igyekszik alátámasztani állításait. Bár elsősorban Magyarországgal foglalkozik, megállapításait, ahol erre lehetőség adódik, más poszt-szocialista társadalmakra is kiterjeszti, azok kontextusába is helyezi, illetve a nyugati társadalmak közül elsősorban francia példákkal él.

Tartalmilag jól követhető, letisztult írás, amelynek közérthetőségéről gondoskodik a szerző a fogalmak tisztázásával, a megértéshez szükséges kiegészítő információk közlésével.

A bevezető elolvasása révén betekintést nyerhetünk abba, hogy mi indokolta a téma körüljárására szánt energiát, milyen alapvető különbségek húzódnak meg a nemzeti identitás kérdését illetően Európa nyugati és keleti fele, illetve az egyes politikai korszakok között. Ez utóbbiak különböző identitásmintákat terjesztettek, különböző politikai szocializációs modellek révén, amelyek részeként a nemzeti tematika is változott.

A szerző feltárja az olvasó előtt azokat a módszertani korlátokat, amelyekkel a munkája megírása során szembesült. Az egyik probléma éppen a téma megfoghatóságában rejlik, mivel a szocializáció és az identitások kapcsolata napjainkban vált kutatott területté, több tudomány, leginkább a politikai szociológia és a politikatudomány illetékességi körét érinti, amelyek szintén különböző módszertani arzenált – megközelítésmódot és adatgyűjtési eszközt – használnak. A huszadik század társadalomtudományi szak-

irodalmán kívül a szerző szépirodalmi, publicisztikai forrásokban való jártasságáról is tanúbizonyságot tesz, ezek pedig nemcsak segítik a megértést, hanem színesítik, gazdagítják is az olvasmányt.

A téma aktualitását azok a 20. században kibontakozó jelenségek indokolják, amelyek az identitás és a politikai szocializáció területeit közvetlenül érintik. Minden bizonnyal hozzájárult a szerző indíttatásához egyes jelenségek rendszerváltás utáni fokozódása. Ilyenekként említhetők a szélsőjobboldali jelenségek, a nagy integratív folyamatok ellenhatásai, az újrafogalmazódó interetnikus és interkulturális viszonyok, a nemzeti identitás problémái. Az említettekkel összefüggésben a nemzeti tematikával való foglalkozás mellett szól, hogy a szerző szerint a rendszerváltás után e kérdés mentén húzódnak a politikai törésvonalak. A nemzeti tematika jelentősége a nemzeti szocializáció diszkontinuitásában rejlik, mondja.

A könyv kulcsfogalmai

■ A könyv további érdeme a nemzeti tematika és a politikai szocializáció sajátos összekapcsolása. Ezzel új megközelítést vezet be a téma szakirodalmába. A szocializációt egyfelől mint a nemzeti tematika egyik arculatát, másrészt mint a kollektív identitások formálódásának folyamatát értelmezi. A könyv annak a kérdésnek a megválaszolására törekszik, hogy a nemzeti tematika milyen közvetítő mechanizmusokon keresztül, milyen „tálalásban” jut el az állampolgárokhoz az egyes politikai korszakokban. A szerző emlékeztet arra, hogy amíg Európa nyugati felében a demokratikus alaptematika dominálta a vizsgált időszakot, addig a poszt-szocialista országokban a rendszerváltás után is a nemzeti tematika a meghatározó identitásformáló erő.

Az első fejezet a fogalmak tisztázására fekteti a hangsúlyt. Az egyik kulcsfogalom a *szocializáció*, amely több társadalomtudomány területén hosszú hagyományokra visszatekintő, kutatott téma. Megtudhatjuk, hogy milyen különbségek húzódnak meg a politikai és állampolgári szocializáció, valamint a szándékolt és a tényleges szocializáció között. Minél inkább közelít egymáshoz a két utóbbi által közvetített és közvetlenül érzékelt való-

ság, annál zökkenőmentesebb az egypénz eligazodása a társadalomban, illetve minél távolabb vannak egymástól, annál kevésbé funkcionális a rendszer (23, 28.). A szerző foglalkozik az egyes politikai rendszerek hatásával a szocializációra nézve, illetve a rendszerváltások nyomán bekövetkező reszocializációval. Ahol erre a szakirodalmi, kutatási előzmények alkalmasak adnak, ott párhuzamot von a nyugati és a poszt-szocialista társadalmak között. Ilyen terület a formális és nem formális¹ szocializációs tényezők eltérő hatása az identitások alakításában. Az utóbbiak jelentősége kiemelkedő a poszt-szocialista térségben.

A dolgozat másik kulcsfogalma, amelyet Szabó Ildikó vezet be, az *alaptermatika*.² A szerző elkülöníti az alaptermatikákat a témától és a narratívától egyaránt. Az alaptermatikák „átívelnek a történelmen, tartós integratív hatásuk van, kötődnek a politika világához és a nyilvánossághoz, és a társadalom jelentős részeit elérő és a szocializációban tovább élő hatással vannak a kollektív identitásokra” (35.). Az alaptermatika a kollektív identitásokat akarja befolyásolni. Szintén újításnak tekinthető, hogy a szerző három makroközösségi alaptermatika szerepét különíti el az európai társadalmak történetében, amelyek szerepet játszottak a politikai szocializáció folyamatában: a könyvben központi szerepet játszó *nemzeti tematika* mellett a *vallási* és a *demokratikus* tematika képezték a különböző időszakokban a fő identitásformáló tényezőket. Megemlíti, hogy kialakulóban van egy a demokratikus tematikából leágazó, új, *európai tematika* is.

Az alaptermatikákkal való foglalkozást többek között az indokolja, hogy törésvonalat képezhetnek az egyes társadalmi csoportok között. Törésvonalallá válásuk nem egy önjáró folyamat, hanem a politikai szereplők használják eszközként kínálatuk megjelenítésére, illetve felségterületük megjelölésére.

Nemcsak a tematika fogalmi elhatárolását végzi el a könyv, hanem a nemzeti tematika nemzeti problematikájától, illetve nemzeti identitástól való megkülönböztetésére is hangsúlyt fektet. A nemzeti tematika formálására nem szakosodott külön intézményrendszer, így elsősorban a nem formális szocializációban közvetítő-

dik, és számos alakban ölt testet: szimbólumokban, hitekből, érzelmekben, amelyek megjelenhetnek könyvekben, egyházi és politikai beszédekben, kulturális események tartalmában stb. Jelentősége elsősorban azokban a társadalmakban kiemelkedő, ahol egyrészt nem a demokratikus hagyományok dominálnak, másrészt nemzeti sérelmek halmozódtak fel (38.).

Nemzeti tematika az egyes politikai korszakokban

■ A könyv háromnegyedét kitevő második fejezet a kiegészítéstől kezdődően négy politikai korszakban követi végig a nemzeti tematikát. A szerző a kultúrnemzeti és az államnemzeti koncepció egymáshoz való viszonyát, súlyát, dominanciáját végigköveti a vizsgált korszakokon.

A dualizmus időszakában a kultúr-nemzet és az államnemzet koncepció egyre inkább összefonódik egymással. A szerző foglalkozik a magyar nemzeti alaptermatika kialakulásával és kiterjedésével, a nemzeti kultúra, illetve a nemzeti tudományok szerepével. A nemzeti tematika a szocializáció direkt és indirekt mechanizmusaival révén közvetítődik. A család, iskola, egyház intézményei ebben a megközelítésben egy indirekt, értékátadással is jellemezhető kifejezetten erre a célra szerveződő, szándékolt identitásformáláson kívül. A közvetítésben a tömegkommunikációs eszközök szerepe korszakonként eltérő volt.³

A dualizmus korában igen hangsúlyos volt az oktatás keretében történő tudatos, szándékolt világnépfarmálás, értékátadás, amely két fő eszköz révén valósult meg: egyrészt az iskolai nyelv, másrészt a nemzeti kánon intézményesítése és továbbítása által. Ez utóbbi főként az irodalom, történelem és földrajz tárgyak oktatása során bontakozott ki, a domináns modell a politikai nemzet lévén.

A család és az iskola szerepe mellett a személyes tapasztalatok, élmények szerepének tulajdonít jelentőséget a könyv. Kiemeli az 1848-as szabadságharc és a millenniumi ünnepségsorozat identitásformáló hatását. A nemzet felé fordulás bizonyítékait a képzőművészetekben, irodalomban, történelmi, néprajzi írásokban egyaránt fellelhető példái révén hozza közelebb az olvasóhoz a szerző, ezzel

egyrészt mintegy eligazodást kínál az egyes irányzatok között, másrészt fokozza a mű olvasmányosságát.

A dualizmus korában a formális és nem formális szocializációs ágensek által közvetített „valóságok” összhangban voltak egymással. „Az igazi törésvonal csak a korszak utolsó két évtizedében kezdett láthatóvá válni, amikor kiderült, hogy a magyar nemzet államnemzeti és kultúrnemzeti elemekből épített politikai konstrukciója nem bírja el a modernizációval, polgárosodással, állampolgári önszerveződésekkel, a nemzeti kisebbségek alternatív felfogásával járó nyomásokat, és a politikai rendszer nem képes a konfliktusok kezelését biztosító megújulásra.” (62.) Míg a korszak első részében konfliktusmentesen megfért egymás mellett a társadalmi gyakorlatban a politikai és a kultúrnemzet koncepció, addig 1875 után megnőtt azok aránya, akik nem fogadták el a politikai nemzet definíciót, a kisebbségek integrációjára sem volt alkalmas ez a megközelítés. Ahogyan az idézett szövegrészből kiderül, a változások háttérében polgárosodási, modernizációs folyamatok álltak, amelyek szétfeszítették a nemzetről való gondolkodás addigi kereteit. Ezek a változások radikalizálódáshoz is vezettek: fokozódó etnikai és társadalmi konfliktusok, zsidóellenesség jellemezte az ezerkilencszázas évek elejét.

Az 1919 és 1945 közötti időszak identitáspolitikája azon a felismerésen alapult, hogy a nemzetfogalom és a nemzeti szocializáció rendszere újrafogalmazásra szorul. A trianoni békeszerződés nyomán kialakuló geopolitikai helyzet a nemzet-tudatra is jelentős hatást gyakorolt. Az ország területének jelentős csökkenésével egyrészt a korábbi nemzeti identitástudat helyett egyre inkább egy kismemzettudat válik dominánssá, másrészt nemzeti sérelmek és más nemzetekkel szembeni ellenséges érzület jellemzi a közgondolkodást. Erre a politikai elit válasza a keresztény nemzeti ideológia, amelynek kritikájából kiindulva a kulturális elit megfogalmazza a népiek ideológiáját (77.).

A továbbiakban megismerkedhetünk a domináns keresztény nemzeti ideológia sajátosságaival, különös tekintettel antiszemitizmusára, illetve képet alkothattunk a népi írók ideológiájáról. A szerző a

két ideológia közös elemeire – a kultúrnemzet-koncepcióra és az antiszemitizmusra – is rávilágít. Ebben az időszakban a formális szocializáció mellett a hétköznapi gyakorlatba is igen erőteljesen „benyomul” a nemzeti tematika. Az elcsatolt területek visszaszerzésére társadalmi mozgalom szerveződik. A formális szocializációs keretek kibővültek a levante intézménnyel, illetve a cserkészmozgalommal. A közoktatási rendszer deklarált célja volt az elcsatolások következtében sérelmeket szenvedett nemzeti önazonosság-tudat revíziója. A modernizációs beruházásokkal párhuzamosan az iskolában közvetített tartalom is módosult: a segédanyagok a korábbinál nagyobb hangsúlyt fektettek az állam és az egyház összekapcsolódására, és kikerült a korábbi időszak egyik ünnepe, az 1848-as szabadságharc.

A két világháború közötti korszak koherens volt a nemzeti tematika szempontjából: mind a formális, mind a nem formális szocializációs ágensek intenzív értékátadó funkciót tölthettek be, egymással egybehangzó valóságképeket közvetítve. A második világháború azonban „nemcsak a nemzeti kérdésekre keresett politikai válasz látványos csődje volt, hanem az újabb nemzeti problémák [...] forrása is” (103.).

A második világháborút követő első években egy rövid időre felcsillan a demokratikus tematika kialakulásának reménye, amely iránt mind a politikai, mind a kulturális elit elkötelezettnek tűntek. Már a korszak kezdetétől a kommunista párt igyekszik kisajátítani a domináns szerepet mind az ideológiai, mind az intézményi síkon történő azonosságtudat-formálásban. Felszámolták az ifjúsági szervezeteket, amelyek közül három át-, illetve újjáalakuló szervezet identitásformáló funkcióját tartja kiemelőnek a szerző: a népi kollégisták, a cserkészek, illetve az úttörők mozgalmát. A társadalmi részvétel minden generáció számára a központosított módon szervezett versenyek keretében válik lehetővé – ahogyan ez más szocialista rezsimekben, így Romániában⁴ is tapasztalható volt, a lakosság tanulmányi, munka-, kultur- és sportversenyeken ve(hete)t részt.

A pártállami periódusban több alaptematika „felfüggesztődött”, Magyarországon a két világháború közötti nemzeti

tematika jellemzői hibernálódtak, írja a szerző, és az 1989-es rendszerváltás nyomán váltak újra aktuálisak.

A pártállami korszak alaptematikája *kommunista vagy pártállam-nemzeti tematikaként* aposztrofálódik. Ez a teljes megújulás szükségességének jegyében indul. A kemény diktatúráként jellemezhető Rákosi- és a puhuló rezsimként leírható Kádár-rendszer között „az 1956-os forradalom [...] a hatalomgyakorlás módszereiben jelentett választóvonalat” (119.). Az említett rezsimeknek megfelelő szocializációs modelleket a szerző *konfliktustagadó*, illetve *konfliktuskerülő modelleként* definiálja. Amíg Romániában mind a Gheorghiu-Dej-, mind a Ceaușescu-korszakban igen erős volt a politika nemzeti identitást erősítő jellege, addig Magyarországon mindkét korszakban az internacionalizmus képezi a nemzetfelfogások közös elemeinek egyikét.

Ezekben a korszakokban is sorra veszi a kötet a formális és nem formális szocializációs mechanizmusok, szereplők, intézmények működését. A Rákosi-éra határozott, tudatos identitásformáló szándékkal lép fel, új ünnepek váltják a régieket a repertoárban, a párt által ellenőrzött módon, természetesen egybehangzó tartalmakkal folyik az intézményes értéktadás az iskolában, a szervezetekben és a médiában. A szerző az olvasó elé tárja az egyes ünnepek ismertségét mérő kutatási eredményeket és a tankönyvek tartomelemzésével foglalkozó empirikus anyagokat. Ezek az adatok egyfelől empirikusan alátámasztják az elemzést, másfelől bizonyítják, hogy a könyv hosszú és alapos gyűjtési, feldolgozási és értelmezési folyamat kiforrott eredménye.

A Kádár-érában már a hatvanas évektől lehetővé vált a politikai oktatási rendszeren belül a dominánstól eltérő vélemények kifejezésre juttatása. Az ifjúság szocialista nevelését célzó intézkedések a korábbi direkt helyett egyre inkább indirekt formát öltöttek.⁵

A Kádár-rendszerben, mint ahogy más szocialista társadalmakban, egyre inkább eltávolodik egymástól a hivatalosan közvetített domináns ideológiai diskurzus és a társadalmi gyakorlat. Ezzel az eltávolodással az is együtt jár(hat)ot, hogy az egyes szocializációs ágensek által közvetített valóságértelmezések nem konver-

gáltak. A Kádár-rendszert viszont például a Ceaușescu-rendszerénél sokkal inkább jellemezte a szocializmus látszatának fenntartása.

A hetvenes évek végére a kisiskolás tankönyvekből egyre inkább kivonul a politika. A médiában megjelenik mind a domináns ideológia, mind a közvélemény szolgálatának kettőssége. Az egymással divergáló valóságértelmezések, illetve a rendszer felpuhulása oda vezetett, hogy a nyolcvanas évekre a kommunista alaptematika erodálódik, illetve dizol-válódik. Ezzel párhuzamosan a nyolcvanas évek második felében megtörténnek a rendszerváltás előkészületei, megalakulnak a lebonyolításban szerepet vállaló szervezetek. A szerző szerint a rendszerváltás ambivalens hangulatához, a bársonyos forradalmat követő csalódottsághoz a demokratikus tapasztalatok hiánya is hozzájárult.

Részben az értelmiség közvetítő szerepe szempontjából, részben pedig a már jelzett fellazulási és megkettőződési folyamatok szempontjából a könyv a Kádár-korszak négy szakaszát különbözteti meg, így „a forradalom utáni restauráció időszakát (1956 és 1958 között), a kádárizmus konszolidációját (1959 és 1963 között), a kádári kultúrpolitika kiépülését (1964 és 1972 között) és a leépülését (1973 és 1989 között)” (139.).

A pártállami korszak első szakaszában, az ötvenes években az irodalmi írástermelést a cenzúra korlátozta. A hatvanas évek elején a nyugati kultúra befogadásával sokszínűbbé kezdett válni a kulturális élet. A hatvanas évek második felétől már lehetővé vált a hivatalos, domináns ideológiától eltérő vélemény jelzése is. Ekkor indult újra a szociológiaoktatás (akárcsak Romániában egy rövidebb időre⁶), és jöttek létre azok a kutatóintézetek, amelyek a nemzeti identitást célzó kutatásokat is szép számmal végeztek. Az irodalom és a társadalomtudományok közvetítő szerepét a szerző szavaival élve egyre inkább az ütközőzóna funkció veszi át. Végül a rendszerváltás előtti időszakban a viták már inkább a második nyilvánosságban zajlottak, de a nemzetről való gondolkodás az első nyilvánosságban is lehetséges volt. A rendszer dizolválódásában „a nemzeti problematika alternatív tematizációi szerepet játszottak” (149.).

A rendszerváltás után kezdődik a harmadik nagy korszak a nemzeti tematika szempontjából. A változások közepette az állampolgároknak egyrészt újra kellett tanulniuk a társadalomban való eligazodást segítő mintákat. Másrészt olyan kapaszkodókra volt szükség, amelyek biztosítják a folytonosságot a változó környezetben. Újraéled a pártállami időszakban hibernálódott nemzeti tematika, és ahogyan a két világháború között, úgy 1989 után is a folytonosságot biztosító kapaszkodó lehet a nemzeti identitás, amely a maga során szintén újrafogalmazásokon mehet keresztül. A nyolcvanas években erősödik a kultúr-nemzet-konceptió, ennek jelei a (Kárpát-medencei) társadalomtudományi kutatások finanszírozásában is megmutatkoztak. A nemzeti érzület sajátosságainál fogva könnyedén válhat bizonyos társadalmi, politikai intézkedéseket elkendőző eszközzé a politikai szereplők kezében. Erre a huszadik század is szép számmal szolgáltat példákat.

Szocializációs nézőpontból a rendszerváltás különbözőképpen érintette az egyes generációkat. A szerzőt foglalkoztatják azok a nehézségek, amelyekkel szembe kellett néznie a felnőtt lakosságnak az új rendszerben való eligazodás során. Ezek között említhető az önmeghatározás és a változások percepciójának összefüggése.⁷

A rendszerváltás utáni első időszakot a két világháború közötti nemzeti tematika újjáéledése jellemezte, a nyilvános diskurzusokban erősödött a politikai indíttatású antiszemitizmus, és hangsúlyosabbá vált a cigányellenesség. Az előbbivel kapcsolatban a nyilvánosságban kibontakozó vitákról is képet alkothatunk.

A pártállami rendszerhez való viszony átértékelődik. Arról, hogy milyen méretekben érintette közvetlenül a lakosságot az előző rendszer politikai intézményrendszere, hogyan értékelődött át, nemcsak a nosztalgia tanúskodik, hanem például a párttagok arányának „változása” is a visszaemlékezésekben.⁸

Ahogy arról már szó volt, a könyv a nemzeti dimenziót tekinti a politikai törésvonalnak, a pártok és szavazóik közötti megosztottság fő választóvonalának. A szerző vizsgálja, hogy a negyedik korszakban a Fidesz hogyan reagálja le még liberálisként a rendszerváltás utáni első

időszakban kormányzó MDF kultúr-nemzet-konceptióval kapcsolatos megnyilvánulásait: kifogásolja mind a 15 millió magyar miniszterelnökségét, mind a trianoni békeszerződés emlékére történő egyperces néma megemlékezést a parlamentben.⁹

A rendszerváltás utáni időszak egyik jellemzője, hogy a nemzeti kérdésekkel való foglalkozásnak nem voltak közel-múltbeli hagyományai. A jobboldali pártok tudatosan és határozottan kezdeményezték az erről szóló, nem konfliktusmentes politizálást, a többi párt pedig látványosan nem rendelkezett ebben a kérdésben kikristályosodott stratégiával. A kultúr-nemzeti és államnemzeti koncepció versengett egymással.

A negyedik politikai korszak a Fidesz kormányra kerülésével veszi kezdetét, és a 2006-os választásokig tart. Ez a fejezet maguknak a forrásoknak a természetében is különbözik az előzőektől. Főként az elektronikus médiában megjelent beszédek, nyilatkozatok stb. elemzése révén táruul az olvasó elé az 1998 és 2006 közötti nemzeti tematika.

A szerző a Fidesz nagy újításának tekinti a tömegrendezvények identitásformálásban betöltött szerepét. A szocializáció további nem formális eszközei az ebben az időszakban elkészülő identitás témájú filmek is. Három intézményt emel ki Szabó Ildikó mint a térfoglalás példáit: a Nemzeti Színházat, a Millenáris Parkot és a Terror Házát. Ezekről az intézményekről, a Fidesz pártrendezvényeiről, a kokárdamozgalomról mint saját politikai szimbólumok megteremtésének folyamatairól kaphatunk képet.

A 2002-es választásokig a Fidesz diskurzusai szerint a nemzethez a jobboldali érzelmű magyar állampolgárok és a határon túli magyarok tartoztak. 2003 után orientációváltás kezdődik: a Fidesz bevonja a nemzetbe az addig abból kimaradt részeket is, ezzel párhuzamosan pedig kevésbé lesznek hangsúlyosak az addig explicitebben használt nemzeti színek. Orbán Viktor beszédei alapján a szerző az érzelmekre gyakorolt hatást emeli ki mint identitásformáló eszközt. Szembeállítja a parlamenti politizálást és a szervezett rendezvényeken történő politizálást. Kimutatja, hogy a Fidesz vezére az utóbbit gyakorolja. A 2002-es választá-

sok elvesztése után változások következtek be a párt határon túli magyarokhoz való viszonyában is. Míg 1998 és 2002 között a Fidesz nem látta elérkezettnek az időt a kettős állampolgársággal való foglalkozásra, mintegy ezt helyettesítendő a státustörvényben biztosított módon próbálta rendezni a nemzethez tartozás jogi kereteit, addig a 2004-es népszavazás előtt már határozottan kiállt a kettős állampolgárságról szóló jogszabályalkotás mellett. A népszavazást megelőző kampány kommunikációjából az is kiolvasható, hogy a párt több értelemben is erőforrásnak tekinti a határon túli magyar polgárokat.

A szerző a kommunikáció és a gyakorlat közötti ellentmondásra is rávilágít: míg a Fidesz kommunikációjában főként az alulról szerveződő mozgalmak jelennek meg, addig ezek központosított módon, irányítottan jöttek létre („megbeszélés”, „nemzeti konzultáció”, „nemzeti összefogás”).

A szerző idézetekkel gazdagon dokumentálja a Fidesz által forgalmazott ellenségképről szóló kommunikációt. A magyar nemzet koncepciójának 2003 utáni kiterjesztésével párhuzamosan a párt retorikájában, a szolidaritás ösztönzésében a baloldali politikai szereplők „nemzetelenségére”, az országot „kiárusító” szándéka, a rendszerváltás előtti bűnök „öröksége” szolgálnak az ellenségkép megformálásának alapvető mozzanataiként. Szintén a nemzet kiterjesztésének periódusában a párt által közvetített ideológia hangsúlyosan nyitott a baloldali értékek irányába. Ehhez szükséges volt a „baloldali állampolgárok” és a „baloldali kormány” szétválasztása. A baloldali értékek bevonására és használatára példaként a Fidesz által kezdeményezett nemzeti petíció szolgál a könyvben.

A státustörvény és a kettős állampolgárságról szóló népszavazás révén a választásokon kívül is felerősödött a nemzeti tematika választóvonal funkciója.¹⁰ A kettős állampolgárságról szóló népszavazás kampánya tehát a baloldalt is arra készítette, hogy tematizálja a nemzeti tematikát, a népszavazást követően pedig mintegy kárpótlásként a határon túli magyarokat érintő új kormányzati intézkedéseket hozzon.

A szerző összehasonlítja a népszavazási kampányban a baloldali és jobboldali diskurzusokat. A baloldali politikai szereplők megnyilvánulásait rövidnek, közvetettnek és racionálisabbnak írja le, míg a Fidesz közvetlenül szólította meg az állampolgárokat, és inkább „az érzelmi elemek domináltak” (258.). A racionális évrre példaként a határon túli magyarok áttelepedésével való ríogatás szolgált, miközben kutatási eredmények azt mutatták, hogy az áttelepedni szándékozók aránya például Erdélyből 7%, akik főleg az aktív korúak közül kerülnek ki. Az érzelmekre apelláló érvekre példa, hogy a jobboldali diskurzusban az igennel szavazás „nem egyszerűen hazafias kötelesség”, „erkölcsi döntés” (260.). A kétféle diskurzust Orbán Viktor szembe állította egymással a kampányfinisben, mozgósító eszközként.

A baloldal nemzethez való viszonyának megváltozása Medgyessy Péterig vezethető vissza, de határozott tematizálása Gyurcsány Ferenchez köthető. „A népszavazással a nemzeti tematika kapcsán előtérbe került egy másik alapterematika: a demokratikus alapterematika is.” (263.) A szerző elemzi Gyurcsány és Orbán országértékelő beszédeit, hogy a nemzetfogalmakban meghúzódó különbségekre rávilágíthasson.

A rendszerváltás után tehát a nemzeti tematika igen fontos választóvonal szerepét töltötte be. A Fidesz kormányzása után 2003 számít fordulópontnak: addig a jobboldali emberek, azután minden állampolgár beletartozott a nemzetbe. Az 1998 utáni időszak gazdagnak számít a nemzeti identitást formáló tényezők, intézmények, rendezvények, szimbólumok szempontjából.

„A nemzeti tematika rendszerváltás utáni történetében a népszavazással először lett egy nemzeti tematizáció – a kettős állampolgárság kérdése – nyíltan és önállóan a pártok közötti versengés tárgya [...] A politikai tét olyan nagy volt, hogy a jobboldal nemzeti tematikája ellenében formálódni kezdett a másik póluson is a nemzeti tematika.” (269.) Ezzel párhuzamosan a népszavazást követően a kormányoldalon a demokratikus alapterematika tudatos forgalmazása vette kezdetét.

A politikai szocializáció modelljeiről

■ A könyv harmadik nagy fejezete a nemzeti tematika és a politikai szocializáció összekapcsolásáról szól. A nyugati demokráciák szocializációs modelljei evolutívként, a közép-európaiakéi revolutívként definiálódnak. Az összehasonlító elemzések bizonyítják, hogy a rendszerek hasonlósága a szocializációt is befolyásolta. „A modellek sajátosságai között találunk olyanokat, amelyek mélyen gyökereznek a pártállami korszakot megelőző időszakokban. Ilyen több országban az alattvalói politikai kultúra hagyománya, a politikához való aszimmetrikus viszony, a politikai konverzió, a politikai autarchia hagyománya és a kisebbségi identitás kifejezésének politikai korlátozása. Emellett találunk olyat is, amely egyértelműen a pártállami időszakhoz kötődik. Ilyen a kettős politikai szocializáció, amelyet a formális és az informális politikai szocializáció kettőssége és a közöttük levő törés jellemez.” (275.) A fejezet első része ezeket a közös elemeket veszi számba.

A közös elemek mellett vannak olyan sajátosságok, amelyek kifejezetten a magyarországi viszonyokra jellemzőek: ilyenként említhető, hogy az 1956-os forradalom előtt a konfliktustagadó, azt követően pedig a konfliktuskerülő politikai szocializáció volt domináns. Magyar sajátosság a korszak vége felé egyre inkább fellazuló, látszatszocializáltsággá aposztrofálható késő kádári rendszer.

A rendszerváltás nyomán került felszínre, hogy a nemzeti és állampolgári identitás fölött, illetve a szocializációs intézmények szerepéről nincs konszenzus. „Így az első években szocializációs vákuum jött létre.” (283.) A rendszerváltás után szocializálódott generációknak bizonyára szerteágazó tapasztalataik vannak például arról, hogyan próbált a természeténél fogva rugalmatlan oktatási rendszer alkalmazkodni a változásokhoz, illetve a személyi kontinuitással jellemezhető iskolák hogyan tettek kísérletet olyan minták közvetítésére, amelyekről nem volt saját gyakorlati tapasztalatuk. A lehetséges foratókönyvek egyike az, hogy a család az iskolára hárítja a politikai szocializáció feladatát, amely a maga során mintegy elkerülendő az esetleges bizonytalan-

sági tényezőket, potenciális kudarcokat, konfliktusokat, szintén kihátrál a nem problémamentes teendő elől. Megnő a rendszerváltás után kibontakozó civil társadalmi intézmények szerepe, amelyek szintén igen szerény mértékben töltik be ezt a funkciót.

A szerző szerint a nemzeti tematika direkt szocializációban való forgalmazására a jobboldali pártok bizonyultak a leginkább hatékonyak. A Fidesz volt a legsikeresebb a fiatal nemzedékek megszólításában. Ez utóbbi kulcsa egyrészt a párt kommunikációjában, másrészt a fiatalok elvárásaiban keresendő.

Míg a nyugati demokráciák *konfliktuskihordó szocializációval* jellemezhetők, addig a rendszerváltás utáni magyarországi modellt *fragmentáltsággal* definiálja a szerző. Az előbbi modellben nem válik el egymástól a nemzeti és az állampolgári tematika, nem képezik egymás konkurenciáját, ugyanakkor fontos szerepet kap az ifjúságpolitika és az ifjúságkutatás. „A modell legfontosabb diszkurzív tényezője a demokratikus, illetve az európai alaptematika.” (292.) A fragmentált modellben a fenti jellemzők nem vagy csak korlátozottan érvényesek. A szocializáló intézmények nem állnak össze egy modellé. A fragmentáltság értelmezésében a szerző az individualizációs folyamatokat, a fogyasztás megváltozását is említi.

Minden időszakban különös jelentőségű az irodalom, a földrajz és a történelem oktatása a nemzeti identitás formálása szempontjából. A rendszerváltás után a történelem közvetítésének fontossága megváltozik, a tanárok mozgásterének kiszélesedésével, illetve az identitásformálásra alkalmas biztosító megemlékezések átalakulásával párhuzamosan.

A nemzeti és állampolgári szocializáció egymástól független voltát az átadásban szerepet játszó intézmények különbözősége is érzékelteti. Az előbbi döntően iskolán kívüli, az utóbbi dominánsan iskolán belüli mintaközvetítéssel jellemezhető a szerző szerint. Kutatási eredmények támasztják alá, hogy a különböző nemzetkonceptiók elfogadásával más nemzetekkel kapcsolatban más-más attitűdök járnak együtt: így az államnemzetkonceptió toleránsabb attitűddel, a kultúrnemzetkonceptió intoleránsabb attitűddel társul. Mivel a nemzeti tematikát

Magyarországon „egy politikai párt vezet, amelynek identitáspolitikája támogatói táborának növelését szolgálja, a nem formális szocializációban szerepet játszó nemzeti tematika szükségszerűen vezet a konfliktusok éleződéséhez” (307.).

Következtetések helyett

■ Az egyes fejezeteket lezáró következtetéseket kiegészítendő, az olvasottak elhelyezésében az utolsó összegző fejezet igazítja útba az olvasót. A könyv végigköveti a nemzeti tematika újrafogalmazásait a vizsgált 139 év során. A viharos eseményekben gazdag huszadik században a nemzeti tematika biztosíthatta a folytonosságot, a kapaszkodót a közösséghez tartozásban, ezért stabilizáló funkciót tölthetett be. A nemzeti tematikának igen fontos szerepe volt bizonyos társadalmi csoportok választóvonalaként, illetve pártok politikai tőkekövacsoló eszközeként, főként az 1989-es rendszerváltás után, véli Szabó Ildikó. A pártok között meghúzódó alapvető különbségeket a nemzeti tematika szempontjából a következők képezik: a határon túli magyarok státusának jogi szabályozása, a nemzet fogalmának meghatározása és a hozzá tartozó csoportok definiálása, a nemzeti és parlamenti legitimitáció egymáshoz való viszonya. A nemzeti szocializációt mint identitásformáló eszközt leginkább hatékonyan a Fidesznek sikerült használnia. A formális intézmények közül a legszembetűnőbb szocializációs deficittel az iskola jellemezhető. A nemzeti és a demokratikus tematika egymástól függetlenné váltak.

A könyv mind szerkezeti, mind tartalmi szempontból követhető, közérthető, nyelvezete világos. Tehát ajánlott olvasmány a téma iránt érdeklődőknek. Szépirodalmi, társadalomtörténeti, politikatörténeti kiegészítések, empirikus eredmények teszik olvasmányossá, dokumentálttá. Szabó Ildikó sikeresen ötvözi több társadalomtudomány elméleti és mód-

szertani apparátusát. A könyv hasznos olvasmányként szolgál a közélet iránt érdeklődő határon túl élő magyarok számára is, ugyanis 139 évre visszatekintve értelmezi az egyes periódusok kormányzatainak nemzetpolitikáját, illetve nemzetdiskurzusát. Mégis úgy gondolom, hogy a szerző leginkább a társadalomtudományok művelőinek szánja ezt a könyvét, akiket további gondolkodásra invitál.

A szerző nehéz fába vágta a fejszét. Egyrészt azért, hogy olyan témával foglalkozik, amely ebben a megközelítésben nem kutatott: az alaptematika fogalmkörének bevezetése, a nemzeti tematika és a politikai szocializáció összekapcsolása újításnak számít. Másrészt azért, hogy a közelmúlt eseményeinek tágabb kontextusba helyezésével is foglalkozik, politikailag érzékenységeket sérthet. A könyv kiindulópontul szolgálhat a kutatók számára ahhoz, hogy elemezzék, értelmezzék, milyen például határon túli magyar szemszögből a nemzetpolitika percepciója. Különösen aktuális a politika és identitás kapcsolatának témaköre abban a periódusban, amikor könnyített eljárással megszerezhető a magyar állampolgárság, illetve amikor a határon túli magyarok anyaországi szavazati jogáról szóló politikai viták folyamatban vannak.

A felhasznált irodalomban felsorolt recenziók tartalmából arra a következtetésre juthatunk, hogy a témával foglalkozó kutatók körében beindulni látszik több, a szerző definícióit, értelmezéseit konstruktívan vitató szakmai párbeszéd. Ide sorolhatók az alaptematikák egymáshoz való viszonyáról szóló kérdések, illetve az egyes társadalmakra és korszakokra jellemző szocializációtípusok közötti kapcsolat továbbgondolásának lehetőségei (Sík 2010). Bízom benne, hogy az erdélyi magyar szakmai, illetve közéletben szintén generál vitákat a könyv.

Sólyom Andrea

■ JEGYZETEK

1. Ide tartoznak a nem intézményes szemtől szembeni kapcsolatok, kulturális tényezők, diszkurzív tényezők, tapasztalatok, élmények, amelyek tudáselemeket és mentalitáselemeket kínálnak (24–26.).
2. „Alaptematikáknak azokat a történelmileg építő és a nyilvános kommunikációban kidolgozó, nagy integratív erővel rendelkező témaegyütteseket nevezem, amelyek (a) folyamatosan értelmezik a makroközösségek tagjainak egymáshoz való viszonyát, és (b) identitásukon keresztül próbálják őket bevonni a közösségi, illetve a politikai színtérre. Az alaptematikák a politikai közbeszéd jól elkülöníthető, strukturált témaegyüttesei.” (31.)

3. „E hosszan elnyúló folyamat első szakasza az írott sajtó tömegessé válása volt. A második szakaszt a két világháború közötti időszakra tehetjük, amikor a rádió elterjedt. A harmadik szakasz a televízió általánossá válásával kezdődött a második világháború után.” (57.)
4. Erről lásd például Gagyi József A krízis éve a Székelyföldön – 1949 című könyvét, Hunya Gábor et al. Románia 1944–1990 című munkáját.
5. A gyerekek „politikai személyiségük alapjainak kiépülése során tanultak meg úgy azonosulni a rendszerrel, hogy közben ne azonosuljanak (vagy ne teljesen azonosuljanak) vele.” (133.)
6. Erről bővebben lásd például Maria Larionescu tanulmányát a romániai szociológia történetéről, valamint Kiss Tamás és a recenzens hasonló témájú munkáját.
7. Azaz a nyertesek és a vesztesek különbözőképpen ítélik meg a társadalmi változások igazságos vagy igazságtalan voltát.
8. „A Medián 1992 és 1994 közötti felmérései szerint a megkérdezettek 13%-a volt valamikor tagja a kommunista pártnak. Érdekes módon ez az arány 1997-ben (amikor már az MSZP és az SZDSZ volt kormányon) 17 %-ra nőtt. (Az MDP-nek fénykorában is csak a felnőtt lakosság 11 %-a volt a tagja; az MSZMP-nek pedig 1988-ban csak a felnőttek 9 %-a fizetett tagdíjat.)” (192.)
9. „A Trianon-fóbia vagy az olyan kijelentések, hogy a miniszterelnökünk lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke akar lenni, vagy hogy a magyar kisebbségekhez való viszony szerint fogjuk alakítani kapcsolatainkat külföldi partnereinkkel, mind-mind olyan szimbolikus gesztus, amely semmilyen gyakorlati haszonnal nem jár, ellenben annál több kárt okoz.” (Rockenbauer – Vágvölgyi 1991, idézi Szabó 2009, 196.)
10. „Nem a nemzettel kapcsolatos kérdések nyitottsága, hanem a politikai tét nagysága vezetett végül oda, hogy a kettős állampolgárság ügye kapcsán a nemzeti tematika – a rendszerváltás óta először – kétpólusúvá lett. Ugyancsak a politikai tét nagyságával magyarázhatjuk, hogy erősödött az MSZP nemzeti diskurzusa is.” (250.).

■ IRODALOM

- Csákó Mihály: Kutatásfejlesztés a politikai szocializációban. Szociológiai Szemle 2009. 2.
- Donáth Péter: A nemzeti tematika a magyarországi szocializációban. Iskolakultúra 2009. 10.
- Gagyi József: A krízis éve a Székelyföldön – 1949. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.
- Hunya Gábor et al.: Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet. Atlantisz, Bp., 1990.
- Kiss Tamás – Solyom Andrea: A román szociológia a kilencvenes években. In: Kovács Éva (szerk.): Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában? Regio Könyvek. Kalligram, 2002.
- Larionescu, Maria: The State of the Romanian Sociology since 1989. draft, Collegium Budapest, 2001.
- Larionescu, Maria: Observații asupra sociologiei românești din perioada de tranziție. Romanian Journal of Political Science PolSci, 2003. 3. 1.
- Nagy Péter Tibor: Szocializáció és nemzet (Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2009). Politikatudományi Szemle 2009. 4
- Sík Domonkos: Recenzió „Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció – A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006” című könyvéről. BUKSZ 2010. 2.
- Szabó Tibor: A nemzeti identitás dilemmái. Kritika 2011. 1–2.

